

Vaqif YUSIFLI,
filologiya elmləri doktoru

ƏGƏR ABBAS ZAMANOV OLMASAYDI..

(“Köhnə kişilər” silsiləsindən)

Abbas Zamanov - filologiya elmləri doktoru, professor, Elmlər Akademiyasının müxşir üzvü. Azərbaycan ədəbi və elmi ictimaiyyəti onu təkcə bu titullarla xatırlamır. Heç şübhəsiz, öz elmi-ədəbi fəaliyyəti ilə Abbas Fəttah oğlu Zamanov təkcə Azərbaycanda deyil, onun sərhədlərindən kənar da, xüsusilə, Türkiyədə çox böyük hörmətə malik idi. Bu balaca boylu kişi elm üçün də, Azərbaycan ziyalı mühiti üçün də nəhəng bir şəxsiyyət idi. Ancaq Abbas Zamanovun böyüklüyü həm də onun şəxsiyyətində qabarıq nəzərə çarpan azərbaycançılığında, vətənpərvərliyində öz əksini tapırdı. Abbas Zamanov XX əsrin Həsən-bəy Zərdəbi, Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir, Üzeyir bəy, Haqverdiyev ziyalı nəslinin -bu böyük ustadların mənəvi yetirməsi idi, amma o özü də Ustad idi, Abbas Zamanov təkcə Universitetdə dərs deməklə gələcəyin ziyallılarının müəllimi deyildi, həm bir alim, həm də bir insan kimi neçə nəslin mənəvi müəllimi sayılırdı. Belə müəllimlər-şəxsiyyətlər bəlkə sağlığında olduğundan da ölümdən sonra daha çox xatırlanırlar. “Artıq XXI əsr başlayıb. Və Abbas müəllimin kitabları bu gün də nəşr edilir və bu nəşrlər onun ömrünün-yaradıcılıq ömrünün XXI əsrdəki davamıdır” (Elçin).

Abbas Zamanov (1911-1993) XX əsrin doqquz onilliyini görmüşdü. Uşaqlığı çox çətin və məşəqqətli keçmişdi. Onun dünyaya göz açdığı Maxta kəndi tez-tez xain qonşuların hücumuna məruz qalırdı, kənd camaatı bu hücumlardan canını qurtarmaq üçün Cənubi Azərbaycana gedirdilər. Balaca Abbas da İranda- atası, qardaşı İsmayilla birgə Xoy şəhərində sığınacaq tapmışdılar. Atası hansı ərbabın yanında muddurluq edirdi, qardaşı isə bu əzablara dözməyib öldü. Anası isə onlar hələ İrana getməmişdən əvvəl vəfat etmişdi. Yenidən Naxçıvana qayıdanda atası ikinci dəfə evlənir, təzə uşaqlar dünyaya gətirir. Atası görür ki, ailəni dolandıra bilmir, Abbası Naxçıvandanı uşaq evinə verir. Ordan da Bakıya göndərilir. Abbas Zamanov iyirmici illərdə başına gələn mərhumiyyətləri bir müsahibəsində (“Xalq” qəzetinin müxmiri Əlipənah Bayramov aparıb bu müsahibəni) deyir ki atasını “kulak” adlandırıb səsinə almışdılar, o vaxt səsi alınanların da taleyi bəd gətirirdi. Kimsə Mərkəzi Komitəyə danos yazmışdı ki, Abbas Zamanov “kulak” oğludur, o, uşaq evində yaşaya bilməz. Ona görə də Abbas Zamanov Mərkəzi Komitəyə, Əliheydər Qarayev Bakı şəhər Daxili İşlər şöbəsinin reisi M.Şekinskiyə zəng edir. Ə. Qarayev məktubu Şekinskiyə oxuyur və deyir ki, bunu uşaq evində saxlaya bilmərik. Amma M.Şekinski balaca Abbasın tərəfini saxlayır, deyir ki, biz belə uşaqları küçədən yığıb oxutdururuq ki, oğurluq, quldurluq eləməsinlər, oxuyub savad sahibi olsunlar, bu uşağı qovduq, xuliqanlıq edənlərin biri də artacaq. Şekinskinin sözləri təsirsiz qalmır. Abbas Zamanov beş il uşaq evində yaşayır və şura məktəbində də təhsil alır. İbtidai məktəbi bitirəndən sonra isə pedoqoji məktəbə daxil olur. Ondən Hüseyin Cavidlə Abdulla Şaiq imtahan götürürlər. Beləliklə, Pede-

qoji məktəbt bitirəndən sonra onun “komsomol dövrü” başlayır. Cəliabadda müəllim işləyir, sonra rayon komsomol komitəsinin katibi olur. Sonra da Bakı. “Gənc işçi” və “Ədəbiyyat” qəzetlərində əməkdaşlıq edir, Azərənərdə bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. Bu, otuzuncu illər idi. O illərdə Abbas Zamanov Hüseyin Cavid, A.Şaiqi, Ə. Haqverdiyev, C. Cabbarlı tez-tez görürdü, “Gənc işçi” və “Ədəbiyyat qəzeti”ndə isə S. Vurğunla, M. Müşfiqlə, S. Rüstəmlə, R. Rza ilə, Ə. Fövzi, M. Hüseyin, M. İbrahimov, Ə. Vəliyevlə dəfələrlə görüşüb müsahib olmuşdu.

Və müharibə illəri. Əvvəlindən axırına kimi o, cəbhədə olmuşdu, “Döyüşən Krım” və “İrəli” qəzetlərində çalışmışdı, cəbhə dostları Rəsul Rza, Cəfər Cəfərov, Nəsir İmanquliyev, Nüsrət Bağirov, Seyfulla Əliyev İbrahim Novruzov kimi tanınmış ziyalılar idi.

Abbas müəllimin həyatında Bakı Dövlət Universitetinin böyük rolu var- belə ki. o, Universitetdə uzun illər müəllim işləmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri olmuşdu. Cavan ikən, müharibədən əvvəl Filarmoniyanın və Opera Teatrının direktoru, 1968-1971-ci illərdə isə Ədəbiyyat muzeyinin direktoru vəzifələrində çalışmışdı.

Abbas Zamanov sırf ədəbiyyatşünas idi. Onun elmi fəaliyyətini iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar. Birincisi; M. Ə. Sabirin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlar (hansı ki, “Sabir və müasirləri” kitabında əks olunub), ikincisi isə Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövründən XX əsrə də daxil olmaqla keçilən inkişaf yollarını, ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığını əks etdirən məqalələr, ədəbi portretlər, resenzialar, məruzələr. Heç şübhəsiz, ona bir ədəbiyyatşünas kimi böyük şöhrət qazandıran əsər “Sabir və müasirləri”dir. Bu əsər onun namizədlik dissertasiyası kimi elmi şuraya təqdim edilmişdi, amma elmi şura bu əsərə görə Abbas Zamanovu birbaşa filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq gördü. Bu, Azərbaycan filologiya elmində birinci hadisə idi.

“Sabir və müasirləri” əsərinə qədər dahi şairin yaradıcılığı tədqiq olunurdu, lakin Sabirlə, onun həyat və yaradıcılığı, ədəbi mühiti ilə bağlı elə məsələlər vardı ki, onlar öz elmi həllini gözləyirdi. Sabirin mühiti o zamankı Azərbaycan ədəbi mühitinin ən qaynar nöqtəsi idi. Mirzə Cəlil, Qəmküsar, Ə. Nəzmi, A. Səhəhət, A. Şaiq, M. Hadi M. Hacinski, M. S. Ordubadi, Ə. Müznib və onlarla ziyalılar-qəzet işçiləri, müxtəlif sənət sahibləri Sabirə ən yaxın münasibətdə idilər. Sabirin vəfatı ilə bağlı yazılan məqalələr, bu itkinin doğurduğu acılıqlar Azərbaycan ədəbi mühitinin qara bayramı idi. Abbas Zamanov Sabirin “Molla Nəsrəddin”lə əlaqələrini, təkcə Azərbaycanda deyil, İranda və Türkiyədə də böyük şöhrət qazanmasının sirrini onun satiralarında axtarırdı- bu satiralar o qədər sərrast, hədəfə düz tuşlanan oxlar idi ki, onlardan yaxa qurtarmaq mümkün deyildi. A. Zamanov “guya xalq Sabiri başa düşməmiş, millət Sabiri vərəmləyib öldürmüşdür” fikrinin yanlış olduğunu sübut edir- xalq, millət şairini öldürmür, yaradır, böyük şairlər, alimlər, mütəfəkkirlər yaradan xalq, millət özü də

böyük olur. A. Zamanovu sözün həqiqi mənasında Sabirin ən yaxşı tədqiqatçılarından biri hesab etmək olar. O, təkcə “Sabir və müasirləri” monoqrafiyası ilə kifayətlənməmiş, “Füzuli və Sabir”, “Səhəhət və Sabir” kimi dəyərli məqalələr, həmçinin Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan satiriklərin yaradıcılığı haqqında da yazılar yazmışdır.

Abbas Zamanov öz dövrünün tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünasları, şair və nasirləri də unutmamışdır.

Bu-Mir Cəlil: “Azərbaycan ədəbiyyatının bu yarım əsrdə keçdiyi yolun salnaməsini vərəqlərkən demək olar ki, biz onun hər səhifəsində Mir Cəlil ilə üz-üzə gəlir, onun səsinə eşidirik”

Bu-Feyzulla Qasımzadə: “XIX əsr tarixinin elmi prinsiplər əsasında öyrənilməsi Feyzulla Qasımzadə müəllimin adı ilə bağlıdır”

Bu-Abdulla Şaiq: “O, həmişə işığa qondu, xalqın səadəti yolunu hansı cəbhədə gördü, o cəbhənin əsgəri oldu. Yorulmaq nə olduğunu bilmədi, çalışdı-çabaladı, dərslilər yaratdı, müəllimlik etdi, şeirlər, hekayələr, romanlar, pyeslər, gözəl uşaq əsərləri yazdı, tərbiyə məktəbi yaratdı”

Bu-Əli Sultanlı: “Əli Sultanlının ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, o, respublikamızın ali məktəbləri üçün ana dilində dünya ədəbiyyatı tarixi kursunu yaratdı”

Bu-Məmməd Arif: “Kim bilmir ki, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında Cəfər Cabbarlının dramaturgiyada, Ordubadının nəsrində, Səməd Vurğunun poeziyada gördüyü işi tənqiddə Məmməd Arif görmüşdür”

Bu-Cəfər Cəfərov: “Cəfər Cəfərov ömrü boyu ağa-ağ, qaraya qara deyən tənqidçi-ədəbiyyatşünas idi”

Bu-Qulam Məmmədli: “Qəzet və jurnal səhifələrində Qulam Məmmədlinin yeni tapıntılarını oxumağa adət etmişik. O, həyatının heç bir dəqiqəsini boş keçirmir, həmişə hərəkətdə, həmişə işdə-gücdə, həmişə yeni axtarışlar, kəşflər sorağındadır”

ABBAS ZAMANOV olmasaydı, Naxçıvan Ermənistanına ilhaq ediləcəkdə.

Yazımın əvvəlində qeyd etmişdim ki, Abbas Zamanov böyük vətənpərvər idi. Özü də bu vətənpərvərliyi o, sözdə deyil, işdə, əməldə sübut edirdi. Adını çəkdiyim həmin müsahibədə Abbas Zamanov deyir ki: “Mən S. M. Qənzadə haqqında materiallar toplayırdım. Qori seminariyasının sənədlərinə baxmaq üçün Tbilisiyə, oradan da Yerevana getdim. Yerevanda bir azərbaycanlı müəllim mənə dedi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistanla verilməsi haqqında sənəd hazırlayırlar. Bu məsələ ilə əlaqədar bir neçə dəfə mitinq də keçirilib. Hətta Meqri rayon partiya komitəsinin katibi Ali Sovetin sessiyasında çıxış edib deyib ki, Azərbaycan tərəfi tələbimizə razı olmasap, Naxçıvana bir qatar da buraxmayacağıq. Yerevandan təzəcə qayıtmışdım. Elmlər Akademiyasının böyük iclas salonunda (1960-cı ilin mart ayıydı) S. Vurğunun xatirəsinə həsr olunmuş gecə keçirilirdi. Salon ağzına kimi dolu idi. Mənə söz verildi. S. Vurğundan, xalqlar dostluğundan danışdım. Sonra da dedim ki, bu dostluğu pozmaq istəyənlər var. Bu yaxınlarda Yerevana getmişdim. Orada Naxçıvanın Ermənistanla ilhaq edilməsi

əlaqədar sənədlər hazırlanır, mitinqlər keçirilir. Əgər Səməd sağ olsaydı, şübhəsiz, deyərdi ki, Naxçıvanın bir qarışını da heç kimə verməyəcəyik...”

Salonda elə bil bomba partladı. Bir gurultu popdu ki, gəl görəsən. Milli hissə həm qüvvətlidir, həm də qorxuludur. Əgər axşam desəydim ki, Rəyasət Heyətində oturanların hamısını beşinci mərtəbədə atın, o dəqiqə atardılar”.

Xatirə gecəsini akademik Məmməd Arif aparırdı. Həmin o gecədə İlyas Əfəndiyev məruzəçi idi. İlyas müəllimin oğlu Elçin -o zaman X sinif şagirdiydi və həmin xatirə gecəsində iştirak edirdi. Sonralar “Ədəbiyyat və cəsarət tərcümanı” adlı məqaləsində Elçin yazacaqdı: “Alovlu çıxından sonra Abbas Zamanov xitabət kürsüsündən düşüb parterdə öz yerində oturdu.

Elə bil ki, bütün zal hipnoz olmuşdu. Və birdən o hipnoz keçdi, alqışın hərarəti bütün zalı, hətta bütün o böyük daş binanı titrətdi.

Mülayim bir adam olan rəhmətlik Arif müəllim rəyasət heyətində ayaq üstə dayanmışdı və zalın sakitləşməsinə gözləyirdi. Zal isə sakitləşmək bilmirdi. Nəhayət, Arif müəllimin səsi eşidildi:

-Abbas Zamanov buradakı çıxışında hissə qapıldı. Mən inanıram ki, o özü də bu çıxışından peşman olacaq.

Bu zaman Abbas müəllim yerindən qışqırdı:

-Çətin!
Və bu bir kəlmə sözə görə yenidən qoparı alqış yenə ələmi lərzəyə saldı”

Bəs bu çıxışdan sonra nə oldu?

Abbas müəllim həmin müsahibədə deyir ki: “Səhəri günü mənə partiyadan və universitetdən çıxartdılar. Nizami institutuna 83 mandatlıq bir işə göndərdilər. Mən ərizə yazıb partiya bürosunun qərarı ilə razılaşmadığımı bildirdim və xahiş etdim ki, sənədlərimi göndərsinlər Moskva.

Çıxışı hərə bir cür qarşılanmışdı. Vətənpərvər ziyalıların böyük əksəriyyətinin ürəyindən xəbər vermişdim. Rəsul Rza mənə küçədə qucaqlayıb öpdü. Ali məktəb tələbələrini və partiya yığıncağındakı bəzi çıxışlarda isə ünvanıma kəskin sözlər deyilmiş, mənə inqilabçı adlandırmışdılar.

...Dörd il get-gəldən sonra, nəhayət, mənə Sov. İKP MK yanında Partiya Nəzarəti Komitəsinin sədri Nikolay Şvernik qəbul etdi. Həmin ildə Sabirin ərəb əlifbası ilə şeirlərini buraxmışdım. Türkiyədə yazmışdılar ki, Sovet ədəbiyyatçısı Abbas Zamanov Sabirə beynəlmiləli damğası vurub. N. Şvernikə dedim ki, xaricdə mənə beynəlmiləli deyirlər, bizdə millətçi. Yaxşı siz deyir, bəs mən kiməm? O da cavab verdi ki: “Tı naş çelovek”. Sonra mənə partiyaya bərpə etdilər, əvvəlki iş yerinə qaytardılar.

Amma ermənilər əl çəkmirdilər. Ermənistanla Sovet hakimiyyəti qurulmasının 40-cı ildönümündə N. S. Xruşşov Yerevana gəlmişdi. Onu çox yerlərə aparıb gəzdirdəndən sonra Naxçıvan məsələsini açdırlar. Başlı dumanlı Xruşşov deyir ki, narahat olmayın, mən bu məsələni aydınlaşdıraram. Doğrudan da Moskva qayıdıandan sonra sənədləri nəzərdən keçirir. Qars müqaviləsi dördtərəfli danışıqlar zamanı imzalanan sənədlərlə tanışlıqdan sonra qəti şəkildə deyir

ki, biz ərazi məsələsini heç vaxt müzakirə etməyəcəyik. Təəssüf ki, Qorbaçovda məhz bu qətiyyət çatışmadı”.

Əlbəttə, Abbas Zamanovun bu cəsarətli hərəkəti SSRİ hökuməti dövründə Naxçıvan söhbətinə son qoydu.

Abbas Zamanov vətənpərvərliyinin bir başqa xüsusiyyəti də onun dünya azərbaycanlıları ilə müntəzəm əlaqə saxlaması, məktubları, yazışmaları idi. Abbas müəllim varlı-dövlətli adam deyildi amma öz hesabına Azərbaycanda nəşr edilən bir çox kitabları dünya azərbaycanlılarına çatdırırdı. Oğlu Orxan Seyidov yazır ki: “Xaricdə olan azərbaycanlılar da Abbas müəllimə özlərində nəşr edilmiş ədəbiyyatları göndərirdilər. Bu iş o dövr üçün olduqca ağır olsa da, Abbas müəllim bu işin öhdəsindən ləyaqətlə gəlirdi. İndi onun göndərdiyi kitablardan qardaş Türkiyə Respublikasında Ərzurum Atatürk Universitetində yaratdığı 6 minə yaxın kitabdan “Abbas Zamanovun Bağış Kitabları” Kitabxana fəaliyyət göstərir”. Akademik İsa Həbibbəyli yazır ki: “Onun hər həftə dünyanın müxtəlif ünvanlarına yola saldığı məktub və bağlamalar, barat və qəzetlər ayrıca poçt idarəsinin yükünə bərabərdir. “Abbas Zamanov poçtu” Azərbaycanla Şərqlə Qərb arasında ən etibarlı körpüdür. İren Məlikova (Fransa), Turxan Gəncəyi (İngiləz), Əhməd Şmide (Almaniya), Əbdülkərim Bəndəroğlu (İraq) Cavad Heyət (İran) kimi görkəmli ziyalılar həmin “körpü”dən keçərək Azərbaycana gəlmək imkanı qazanmışlar. Bəlkə də bu yeganə poçtdur ki, dəqiq və müfəssəl ünvan gəstərmədən hər hansı məktubu öz sahibinə çatdırır, sadəcə olaraq aşağıdakıları yazmaq kifayətdir: Bakı-6. Abbas Zamanov”.

Abbas müəllim Türkiyədə də olmuş, Məmməd Əmin Rəsulzadənin qəbrini ziyarət etmişdir. O, Rəsulzadənin doğulduğu kənddən qırmızı qərənfillər, onun atasının qəbrindən də torpaq aparmışdı. Heç şübhəsiz, Abbas Zamanovun bu vətənpərvərliyi ulu öndər Heydər Əliyevin diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Ulu öndər daim onunla əlaqə saxlayırdı. Naxçıvana qayıdarkən ilk görüşdüyü adamlardan biri də Abbas müəllim idi. Abbas müəllimin çox sevdiyi bir kəlam vardı. Onunla salamlaşanda, halını soruşanda deyirdi: “Şikayətlənmək üçün əsas yoxdur”. Mən Abbas müəllimin 70 yaş tamam olanda elə yazımın adını da “Şikayətlənmək üçün əsas yoxdur” qoymuşdum. Abbas müəllimi mən həm də öz xilaskarım sayıram. Səksəninci illərdə “Azərbaycan” jurnalında tənqid şöbəsinin müdiri idim, jurnalda bəzən tənqidi ruhda yazılar çap olunurdu. Bəzi yaşlı yazıqlar o zaman İttifaqın sədri Mirzə İbrahimova şikayət etmişdilər. Mirzə müəllim də jurnalın baş redaktoruna tapşırırmışdı ki, o oğlanı jurnalından uzaqlaşdırın. Abbas müəllim hadansa bunu eşitmiş və Mirzə müəllimlə açıq söhbət etmiş, demişdi ki, o uşaqla işin olmasın, vəzifə borcunu yerinə yetirir.

İndi Abbas Zamanov vəfatından keçən bu 25 il ərzində mən də onu tez-tez xatırlayıram. Böyük azərbaycançı, millətini sevən-əsl vətənpərvər alim Abbas müəllimi-bu KÖHNƏ KİŞİNİ unutmaqmi olar?